

УДК 378.14.032

Юлія Янісів,
аспірант кафедри математики, інформатики
та методики їх викладання у початковій школі
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка
(м. Дрогобич, Україна)

НАПРЯМИ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ВИЩІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ОСВІТІ

У статті розглядається сутність понять «інновація», «інноваційні процеси» в освіті; зосереджується увага на завданнях педагогічної освіти в умовах нового соціального замовлення; виокремлюються напрями оновлення вищої педагогічної освіти (глобальні, практичні, системні зміни) у контексті євроінтеграційних процесів; наголошується на важливості надання автономії та певної самостійності вищим педагогічним навчальним закладам з метою поліпшення результативності наукових досліджень та створення умов для підготовки інноваційно орієнтованих педагогічних фахівців.

Ключові слова: інновація, інноваційний процес в освіті, педагогічна освіта, підготовка педагогів, інновації у вищій педагогічній освіті.

В статье рассматривается сущность понятий «инновация», «инновационные процессы» в образовании; концентрируется внимание на задачах педагогического образования в условиях нового социального заказа; раскрыты направления обновления высшего педагогического образования (глобальные, практические, системные изменения) в контексте евроинтеграционных процессов; отмечается важность предоставления автономии и определенной самостоятельности педагогическим вузам с целью улучшения результативности научных исследований и создания условий для подготовки инновационно ориентированных педагогических специалистов.

Ключевые слова: *инновация, инновационный процесс в образовании, педагогическое образование, подготовка педагогов, инновации в высшем педагогическом образовании.*

In this article we investigate the meaning of the word «innovation», «innovative processes» in education. It is found that the innovative process in education is associated with the creation, development (introduction) and diffusion of innovation (content, means, method, forms, technology), with the changes in the educational environment (school, region, state) and the transition of education to the highest quality. Innovations are developed in stages: the initiation of an innovation and a decision about the necessity of innovations of a certain type; the justification of innovation, predicting the effects; the creation of new structures; the belief in the necessity of innovations; the generalization and analysis of a resulting model.

The attention is focused on the problems of pedagogical education in the conditions of a new social order; providing a high level of intellectual, personal, spiritual and professional development of a future teacher; mastering the skills of scientific style of thinking and mastering the technologies for the use of innovations in the professional field.

It is proved that innovations in the system of pedagogical education should take into account some economic changes, ensuring the implementation of a new social order; and to provide the modifications in the system of higher education, with innovations in various types of educational institutions. They also emphasize the importance of granting autonomy and independency of higher educational institutions, with the aim of improving the effectiveness of researches and to create the conditions for training the innovative-oriented pedagogical experts.

It is concluded that the directions of changes in teacher education include: reforming the system with all European requirements and preserving the cultural and intellectual traditions in accordance to the needs of society; the integration of teacher education into the European educational space through the improvement of the structure of the higher pedagogical school; the autonomy of higher educational institutions, opportunities of self-organization and self-innovations; improving the efficiency and the effectiveness of scientific researches in pedagogical universities; creating the conditions for training of innovative-oriented teachers through improving the content of teacher training, the introduction of effective forms and methods of training.

In the author's opinion, innovative processes in the system of pedagogical education should include: global changes in the scientific and pedagogical thoughts, which are associated with a new philosophy, new concepts in sciences, changes in the value orientations, humanistic strategy to the demands of society; systemic changes in the structure of pedagogical education, strategies of educational reformation at the state level, taking into account the national and public interests, peculiarities of mentality; practical changes that will update the curricula (content) and methods (technology) of training the specialists.

Key words: *innovation, innovation process in education, pedagogical education, training pedagogical specialists, innovation in higher pedagogical education.*

Постановка проблеми. Удосконалення вищої педагогічної освіти неможливе без системного впровадження інновацій. Динамічні зміни у соціальній сфері, досягнення в науці, техніці та технологіях, зростання обсягу інформації постійно висувують нові вимоги до фахівців різних галузей, що потребує водночас якісної підготовки педагогічних кадрів. Модернізаційні перетворення здійснюються відповідно до загальних тенденцій розвитку світових освітніх систем.

Упровадження інновацій в педагогічній освіті вимога часу у швидко змінюваному соціумі. При цьому входження України в світову спільноту, глобалізація не тільки тенденція до єдності, а й до конкуренції. Стратегія зовнішнього виміру освіти має передбачати збагачення європейських традицій і цінностей із одночасним збереженням власних. Освіта і виховання повинні зазнавати змін, ставати іншими, «розуміти» нове соціальне замовлення і забезпечувати його реалізацію. Визначальним аспектом їх розвитку є інноваційність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає О. Дубасенюк, головною метою запровадження інновацій в педагогічній освіті є необхідність відповідати виклику глобалізаційних трансформацій, екологічних проблем, полікультурних тенденцій. Нові ідеї зосереджено навколо проблем оцінювання якості освіти, формування у педагогів індивідуальної відповідальності за позитивні зміни в освіті, подолання суперечностей між темпами соціально-культурного розвитку школярів та потребами сучасного суспільства, досягнення рівних можливостей у здобутті якісної освіти [4, с. 15].

Проблеми інноваційних процесів в освіті порушують К. Авраменко, В. Беспалько, І. Богданова, Л. Даниленко, І. Дичківська, В. Докучаєва [3], О. Дубасенюк [4], Л. Пшенична [9], О. Пометун, та ін.; питання нормативно-правового забезпечення інноваційної освітньої діяльності розглядають Н. Бібік, І. Богданова, Л. Даниленко та ін.; зміст, принципи, тенденції розвитку педагогічної інноватики вивчають П. Карташов, М. Кларін, Г. Лаврентьєва, Н. Лаврентьєв [7], А. Москалюк, Т. Новікова, В. Паламарчук, І. Підласий, В. Сластьонін, Н. Юсуфбекова та ін.

Науковці обґрунтовують інноваційні процеси в освіті в соціально-економічному, психолого-педагогічному та організаційно-управлінському аспектах, зосереджуючись також на використанні інноваційних технологій у процесі навчання різних дисциплін [2].

Виділення невирішених раніше частин проблеми. Зважаючи на вплив педагогічної освіти через власні нововведення на розвиток суспільства та потребу її відкритості до інновацій, вбачається необхідність дослідження напрямів інноваційних процесів у цій галузі.

Мета статті – на основі обґрунтування сутності інноваційних процесів в освіті, виокремити основні вектори оновлення вищої педагогічної освіти.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає у висвітленні змісту, рівнів та етапів інновацій в освіті; окресленні інноваційних процесів як послідовних, цілеспрямованих дій, що спрямовані на оновлення педагогічної освіти; розкритті характеристик сучасної педагогічної освіти та основних напрямів інноваційних процесів у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Поняття «інновація» асоціюється з процесами вдосконалення, оновлення, перебудови, оптимізації, модернізації, трансформації, диверсифікації, орієнтації на нове. Йдеться про певні зміни, нововведення, практичне використання яких приносить нові покращені результати. Інновація має багатовекторне значення, бо окрім позначення нової ідеї, передбачає процес реалізації цієї ідеї, характеризує зміни у способах діяльності, житті, стилі мислення; пов'язана з переходом до якісно іншого стану через перегляд застарілих норм, положень, поглядів, ролей тощо.

У сфері освіти інновації передбачають запровадження та поширення ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, які підвищують показники якості освіти, спричиняючи модифікацію змісту, методів, форм навчання й виховання, з метою адаптації педагогічного процесу до нових вимог. При цьому орієнтація на нове, пошук і його впровадження не є самоціллю. Важливішим є забезпечення адекватності та результативності освіти відповідно до запитів суспільства.

Нововведення в освіті здійснюється на трьох рівнях: макрорівні, мезорівні та мікрорівні. На макрорівні інновації є наслідком змін, що відбуваються в суспільстві (країні, світі, соціумі) і торкаються перебудови всієї системи освіти, спричиняючи зміни її парадигми (у сучасних умовах зміна індустріальної цивілізації на постіндустріальну зумовлює нові запити суспільства в усіх сферах життя, і тим самим формує новий тип культури), мають глобальний характер. На мезорівні інновації спрямовані на освітнє середовище, створення нових типів навчальних закладів на базі нових концептуальних підходів, зміни структури системи освіти. На мікрорівні – на створення нового змісту як окремих дисциплін (предметів), так і блоку курсів (наприклад, екологічних або гуманітарних); відпрацювання нових способів структурування освітнього процесу; розробку нових технологій, форм і методів навчання [7]. На кожному з цих рівнів нововведення стосуються індивідуалізації освітньої взаємодії, утвердження гуманістичних, демократичних цінностей і процесів, що відбуваються в Україні.

Л. Пшенична вказує на те, що термін «інновація» в освітній галузі розглядається як:

- процес створення, розповсюдження та використання нововведень для розв'язання педагогічних проблем, які досі розкривалися по-іншому;
- результат творчого пошуку оригінальних, нестандартних рішень педагогічних проблем;

- значущі й системні новоутворення, які виникають на основі різноманітних ініціатив і нововведень, що стають перспективними для еволюції освіти, позитивно впливаючи на її розвиток;
- нові форми організації праці та управління, нові види технологій, які охоплюють різні сфери діяльності;
- процес оновлення чи вдосконалення теорії і практики освіти, який оптимізує досягнення її мети;
- процес здійснення цілеспрямованих змін, зорієнтованих на перетворення компонентів у структурі або функціонуванні організації; нові ідеї, дії, для яких настав час реалізації [9, с. 6].

Освітня інновація розвивається поетапно: *ініціація* нововведення і прийняття рішення про необхідність впровадження новацій певного типу; *обґрунтування* інновацій, прогнозування негативних та позитивних наслідків, інформаційне забезпечення нововведення; *створення* нових мобільних, самостійних і незалежних структур, що сприяють освоєнню нововведення: лабораторій, експериментальних груп тощо, а також переконання у необхідності нововведень і створенні сприятливого емоційно-мотиваційного фону; *узагальнення* і аналіз отриманої моделі (усвідомлення рівня здійснення інноваційного процесу, співвіднесення з прогностичним станом); *впровадження* нового, успішність якого залежить від матеріально-технічної бази навчального закладу (або освітнього середовища), кваліфікації викладачів і керівників, їхнього ставлення до інновацій загалом, творчої активності, морально-психологічного клімату в колективі [7].

У межах конкретних етапів інновації визначаються процесуальністю, послідовністю змін в закономірному порядку. Тобто інноваційний процес пов'язаний із створенням, освоєнням (впровадженням) і поширенням інновацій (змісту, засобу, методу, форми, технології), з метою змін в освітньому середовищі (школи, регіону, держави) та переходу освіти до вищої нової якості.

Загалом інноваційний процес в освіті науковцями тлумачиться як: сукупність послідовних, цілеспрямованих дій на оновлення освіти; підготовка та здійснення інноваційних змін, процес перетворення наукових знань на інновацію; зумовлений суспільною потребою комплексний процес створення, впровадження, поширення новацій і зміни освітнього середовища; комплексна діяльність щодо створення (розробки), засвоєння, використання й поширення нововведень [2].

Інноваційні процеси завжди мають своїх носіїв, а реалізація інновацій пов'язана зі значними змінами в сфері свідомості педагогічної спільноти в цілому. Йдеться про компетентність, конкурентоспроможність, готовність педагогів до прийняття нововведень, їхню здатність творчо працювати, реагувати на глобалізаційні виклики та складні трансформації, які переживає людство. Інноваційна діяльність в освітній сфері як процес і інновації як її результат, пов'язані практично з усіма сферами діяльності педагога. Це відповідь на виклики сучасності, що зумовлює гнучкість системи освіти,

її відкритість до нового, здатність формувати інноваційну людину – особу такого соціально-культурного гатунку, яка може творчо і результативно працювати, бути конкурентною в умовах сьогодення [4].

Відтак переосмислюється роль вчителя-вихователя у суспільстві та здійснюється пошук шляхів удосконалення підготовки педагогічних фахівців нової генерації. Педагогічна освіта розглядається як особливий ресурс підвищення інтелектуального потенціалу та рівня духовної культури нації. Її завдання – забезпечити високий рівень інтелектуально-особистісного, духовного, професійного розвитку майбутнього педагога, оволодіння навичками наукового стилю мислення та опанування технологіями використання нововведень в професійній сфері. У зв'язку з цим, метою вищої педагогічної школи є створення умов для підготовки інноваційно орієнтованих педагогів. З одного боку потреба інновацій в системі педагогічної освіти впливає з природи соціально-економічних змін, що відбуваються в соціумі, а з іншого – має брати до уваги модифікації у системі вищої освіти та враховувати нововведення у всіх інших типах навчальних закладів.

Педагогічна освіта може стати конкурентноспроможною за умови діалогу між навчальними закладами, завдяки обміну та співпраці між ними. Це, зокрема, передбачає визнання за педагогічними вишами педагогічної, наукової, адміністративної та фінансової самостійності, залишаючи за державою основні функціональні засади організації освіти – ліцензування, акредитація, держзамовлення, контроль за якістю підготовки спеціалістів, їхній розподіл. Мається на увазі певна автономія вищих педагогічних навчальних закладів, можливість самоорганізації, коли ВНЗ несе колективну відповідальність за свою діяльність і має можливість управляти інноваціями [5, с. 31].

Важливою у цьому контексті є інноваційна діяльність вищого педагогічного навчального закладу як джерело різноманітних нововведень, до яких належать: новітні форми фінансової, економічної, наукової, навчальної, дозвілленої діяльності; відкриття нових напрямів підготовки та перепідготовки педагогічних фахівців; застосування сучасних інноваційних педагогічних технологій і форм організації навчально-виховного процесу.

Надання сучасним вишам більшої автономії та повноважень викликає потребу в реалізації таких інновацій у системі вищої педагогічної освіти:

- стратегічних (оновлення концепцій і стратегій розвитку кожного окремого навчального закладу, зміни в освітніх навчальних планах і програмах підготовки вчителів, розроблення траєкторій індивідуального розвитку студентів);

- організаційно-управлінських (запровадження нової моделі ВНЗ: оновлення загальної структури університету та його підрозділів, нововведення у системі управління, у тому числі – до вимог компетенцій педагогічних працівників);

– технологічних (запровадження нових методик і технологій реалізації освітнього процесу) [1].

Обираючи вектори інновацій у вищій педагогічній освіті слід зважати на міжнародні інтеграційні процеси. Зокрема, Комісія європейських експертів розробила стандарти якості педагогічної освіти, які мають враховувати такі аспекти: кваліфікаційні характеристики професорсько-викладацького складу; складові навчального плану; інтеграцію наукової і навчальної діяльності; зв'язок зі школою; ступінь інтернаціоналізації (урахування європейських масштабів, співпраця з іншими навчальними закладами і т. д.) [8].

Важливими напрямками інновацій педагогічної освітньої системи та її інтеграції в європейський простір є перехід до порівняльної системи ступенів вищої освіти, застосування кредитно-модульної системи (ECTS), прийняття узгодженого додатка до диплома та створення умов для мобільності студентів у межах країни та за кордоном.

Привабливим у цьому сенсі є впровадження трициклової системи підготовки педагогічних фахівців: бакалавра, магістра, доктора філософії (PhD), з метою узгодження з європейськими стандартами та взаємного визнання систем педагогічної освіти. Такі рівні освіти дають змогу зберегти спадкоємність (ступеневість, безперервність) між педагогічними навчальними закладами України (коледжами, інститутами, університетами), що своєю чергою позитивно впливає на мобільність українського студента, його можливість змінювати місце навчання та вільно переміщатися у пошуках роботи в межах країни.

Нововведення стосуються і змісту вищої педагогічної освіти на засадах компетентнісного підходу та особистісно-орієнтованої педагогіки, зокрема оновлення навчальних дисциплін, урівноваження компонентів підготовки (фундаментальної, психолого-педагогічної, методичної, інформаційно-технологічної, соціально-гуманітарної складових), її стандартизації, варіативності, інтенсифікації, інформатизації; підтримки обдарованої студентської молоді; визначення спільних елементів у навчальних планах і міжнародних програмах; узгодження з вимогами інформаційно-технологічного суспільства та змінами, що відбуваються у соціально-економічній, духовній та гуманітарній сферах [6].

Науковці зазначають, що інноваційне навчання має передбачати: інтенсивний розвиток особистості студента і педагога; демократизацію їх спільної діяльності і спілкування; гуманізацію навчально-виховного процесу; орієнтацію на творче викладання і активне вчення і ініціативу студента у формуванні себе як майбутнього професіонала; модернізацію засобів, методів, технологій і матеріальної бази навчання, що сприяють формуванню інноваційного мислення майбутнього професіонала [7]. Такі зміни у підходах до підготовки педагогічних фахівців передбачають зміщення акцентів з процесу навчання на його результати, що означає докорінну трансформацію ролі педагога та впровадження нових форм взаємодії учасників освітнього процесу.

Навчально-виховний процес у вищій педагогічній школі має орієнтуватися на особистість студента через індивідуалізацію навчання. Тому сьогодні здійснюється пошук інноваційних форм і методів навчання, створюється нове покоління дидактичних засобів і новітніх мультимедійних навчальних технологій, урізноманітнюються методи оцінювання та способи забезпеченні якості освіти. Актуалізується науково-дослідна діяльність студентів, з метою формування готовності майбутніх фахівців до здійснення педагогічних досліджень в умовах професійної діяльності.

Отож, напрями оновлення педагогічної освіти торкаються:

- реформування системи з урахуванням європейських вимог та одночасним збереження культурних та інтелектуальних національних традицій відповідно до запитів суспільства та нового соціального замовлення (нова концепція освіти);

- забезпечення інтеграції педагогічної освіти в європейський освітній простір через удосконалення структури вищої педагогічної школи;

- створення умов для підготовки інноваційно орієнтованих педагогічних фахівців через покращення змісту педагогічної освіти, впровадження ефективних інноваційних форм та способів підготовки фахівців;

- автономії вищих педагогічних навчальних закладів, можливостей самоорганізації та самоуправління інноваціями;

- поліпшення ефективності та результативності наукових досліджень у педагогічних вишах, на основі концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках розвитку педагогічної науки та інновацій.

Висновки. Інноваційні процеси в системі педагогічної освіти, на нашу думку, мають передбачати: *глобальні* зміни в науково-педагогічній думці, що пов'язані зі зміною ціннісних орієнтацій, гуманістичною стратегією, запитамі соціуму; *системні* зміни в структурі педагогічної освіти, виборі стратегії реформування освіти на державному рівні, з урахуванням національних та суспільних інтересів, особливостей менталітету; *практичні* зміни щодо оновлення навчальних програм (змісту) і методів (технологій) підготовки фахівців на основі компетентнісного та особистісно-орієнтованого підходів.

Можемо зробити висновок, що основними характеристиками сучасної педагогічної освіти є: прагнення відповідати вимогам сучасного українського суспільства та враховувати міжнародні інтеграційні процеси; дотримання ступеневості та поетапності у підготовці педагогів; автономія та академічна свобода педагогічних вишів; пошук можливостей для академічних обмінів студентами; удосконалення змісту, форм та методів педагогічної освіти на основі компетентнісного підходу; інтеграція навчального процесу і наукового пошуку.

Перспективи подальших розвідок, на нашу думку, мають торкатися дослідження методології прозорості й зрозумілості контролю якості педагогічної освіти, порівняльного аналізу змісту інноваційних процесів у

вищій педагогічній освіті, вивчення нормативно-правової бази регулювання освітньої політики щодо підготовки педагогів у різних країнах світу.

Література

1. Авраменко К. Теоретичні засади підготовки майбутніх учителів до інноваційно-педагогічної діяльності в сучасних вищих навчальних закладах України / К. Авраменко // Інноваційний розвиток вищої освіти : глобальний та національний виміри змін : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 березня 2015 року, м. Суми). – Суми : Видавництво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – Том 1. – С. 3–6.

2. Ачкан В. Інноваційний процес і його характеристики в контексті підготовки вчителя математики до інноваційної педагогічної діяльності / В. Ачкан // Інноваційний розвиток вищої освіти : глобальний та національний виміри змін : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (26–27 березня 2015 року, м. Суми). – Суми : Видавництво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – Том 1. – С. 6–9.

3. Докучаєва В. Проектування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі : [монографія] / Докучаєва В. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 304 с.

4. Дубасенюк О. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки / О. Дубасенюк // Професійна педагогічна освіта : інноваційні технології та методики : монографія. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 14–47.

5. Інновації у вищій освіті : проблеми, досвід, перспективи : монографія / [за ред. П. Сауха]. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.

6. Концептуальні засади розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції в європейський освітній простір // Освіта. – 2005. – 12–19 січня.

7. Лаврентьев Г. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов / Г. Лаврентьев, Н. Лаврентьева. – Барнаул : Издательство Алтайского государственного университета, 2002. – 146 с.

8. Махия Н. Педагогічна освіта у Німеччині : історія та сучасність : [методичний посібник] / Махия Н. – Черкаси : Вид. від. ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2008. – 64 с.

9. Пшенична Л. Інноваційні процеси в освіті як фактор її успіху / Л. Пшенична // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2014. – № 4 (38). – С. 3–16.

References

1. Avramenko K. Teoretychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv do innovatsiino-pedahohichnoi diialnosti v suchasnykh vyshchyykh navchalnykh zakladakh Ukrainy / K. Avramenko // Innovatsiyni rozvytok vyshchoi osvity : hlobalnyi ta natsionalnyi vymiry zmin : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-

praktychnoi konferentsii (26–27 bereznia 2015 roku, m. Sumy). – Sumy : Vydavnytstvo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2015. – Tom 1. – С. 3–6.

2. Achkan V. Innovatsiinyi protses i yoho kharakterystyky v konteksti pidhotovky vchytelia matematyky do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti / V. Achkan // Innovatsiinyi rozvytok vyshchoi osvity : hlobalnyi ta natsionalnyi vymiry zmin : materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (26–27 bereznia 2015 roku, m. Sumy). – Tom 1. – Sumy : Vydavnytstvo SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2015. – С. 6–9.

3. Dokuchaeva V. Proektuvannia innovatsiinykh pedahohichnykh system u suchasnomu osvitnomu prostori : [monohrafiia] / Dokuchaeva V. – Luhansk : Alma-mater, 2005. – 304 s.

4. Dubaseniuk O. Innovatsiini osvitni tekhnolohii ta metodyky v systemi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky / O. Dubaseniuk // Profesiina pedahohichna osvita : innovatsiini tekhnolohii ta metodyky : monohrafiia. – Zhytomyr : Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka, 2009. – С. 14–47.

5. Innovatsii u vyshchii osviti: problemy, dosvid, perspektyvy : monohrafiia / [za red. P. Saukha]. – Zhytomyr : Vydavnytstvo ZhDU im. Ivana Franka, 2011. – 444 s.

6. Kontseptualni zasady rozvytku pedahohichnoi osvity Ukrainy ta yii intehratsii v yevropeyskyi osvitnii prostir // Osvita. – 2005. – 12–19 sichnia.

7. Lavrent'ev G. Innovacionnye obuchajushhie tehnologii v professional'noj podgotovke specialistov / G. Lavrent'ev, N. Lavrent'eva. – Barnaul : Izdatel'stvo Altajskogo gosudarstvennogo universiteta, 2002. – 146 s.

8. Makhynia N. Pedahohichna osvita u Nimechchyni : istoriia ta suchasnist : [metodychnyi posibnyk] / Makhynia N. – Cherkasy : Vyd. vid. ChNU imeni B. Khmelnytskoho, 2008. – 64 s.

9. Pshenychna L. Innovatsiini protsesy v osviti yak faktor yii uspikhu / L. Pshenychna // Pedahohichni nauky : teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – Sumy : SumDPU imeni A.S. Makarenka, 2014. – № 4 (38). – С. 3–16.

*Статтю рекомендовано до друку
кандидатом педагогічних наук,
доцентом, доцентом кафедри педагогіки
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»
Підборським Юрієм Григоровичем*

Стаття надійшла до редакції 30 грудня 2016 року